

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ КЛАСИКИ ПСИХОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ

А. М. Басаурі Зюзіна, А. Бондар, В. Кебуладзе (модератор), О. Сарапін

У цьому числі «Філософської думки» ми публікуємо матеріали семінару «Лабораторії наукового перекладу», який було присвячено обговоренню українського перекладу твору Джеймса Леуби «Психологічне дослідження релігії: її походження, функції та майбутнє». Семінар відбувся 23 грудня 2019 року на кафедрі філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» і видавництва «Фоліо». Текст українського перекладу представила перекладачка твору Анна Марія Басаурі Зюзіна. Експертами були Андрій Бондар і Олександр Сарапін. Модерував семінар Вахтанг Кебуладзе.

Анна Марія Басаурі Зюзіна: В сучасному релігієзнавстві психологія релігії вже давно посіла чинне місце; без неї важко уявити собі останні 100 років розвитку досліджень про релігію. Разом із В. Джеймсом, З. Фройдом, до класиків психології релігії відносять і Джеймса Генрі Леубу (1868—1946). За життя він опублікував шість книжок, чотири з яких неодноразово перевидавали впродовж усього ХХ століття. І якщо інші згадані нами автори були перекладені українською мовою (хоча б частково), то українського перекладу праць Леуби ще досі не зроблено.

Джеймс Леуба опублікував «Психологічне дослідження релігії: її походження, функція та майбутнє» 1912 року, і хоча можна було б очікувати на складності з деякою застарілістю мови, якою написано цю книгу, насправді вона не відчутна, адже науковий стиль мовлення, мабуть, змінюється найповільніше з усіх інших стилів. Джеймс Леуба надзвичайно критично ставився до релігії як такої, що дається взнаки в стилі викладу. Ще за життя він намагався науковими методами досліджувати релігію, що не подобалося представникам релігійної спільноти, через що його праці називали редуцціоністськими та антирелігійними. Весь текст «Психологічного дослідження релігії» просякнутий іронією, яку потрібно адекватно передати, при цьому не образивши релігійних почуттів читачів.

До розгляду запропоновано український переклад одного розділу книги Дж. Леуби: «Походження ідеї імперсональних сил». Вже в самій назві цього розділу автор вживає слово, яке далі по тексту зустрічається дуже часто і яке викликало труднощі при перекладі. Адже англійське слово «impersonal» можна перекладати в трьох різних значеннях: 1) безсторонній, неупереджений;

2) позбавлений індивідуальності, безликий та 3) (грам.) безособовий. Начебто останній варіант перекладу пасує якнайкраще, але для україномовної людини слово «безособовий» прямо корелює з граматикою (безособові займенники). В тексті оригіналу чітко йдеться про сили, які позбавлені індивідуальності, радше «персони» у філософському значенні цього слова. Логічно було б використати українське слово «неперсоніфікований», адже воно має в собі відсилання до «персони», хоча в релігієзнавстві його використовують як протилежність до «персоніфікованих» сил, найчастіше — антропоморфізованих богів та богинь. Але в англійському оригіналі йдеться не про це, а про те, що певна сила є суто абстрактною, не пов'язаною із чимось або кимось знайомим людству. Тому було ухвалено рішення перекладати в тексті Дж. Леуби англійське слово «impersonal» українським «імперсональний» для того, щоб підкреслити філософську багатозначність цього слова в оригіналі.

Майже синонімом до попереднього слова є інше англійське слово, яке часто вживає Дж. Леуба і яке також викликає певні труднощі перекладу. Мається на увазі слово «non-personal», семантичний ряд якого доповнюється значенням «той, що не належить певній особі». Залежно від контексту це слово вирішено було перекладати як «неперсональний» або «неперсоніфікований».

Другий проблемний момент перекладу полягає у передачі англійських слів «soul», «spirit», «ghost» українською мовою, адже всі їх можна передати українським словом «душа», і часто саме це значення має на увазі сам автор. Але науковий текст не передбачає довільної синонімізації, кожен термін використано у його загальноприйнятому науковою спільнотою значенні, тому проста передача цих трьох синонімів українським словом «душа» не відобразить авторські аспекти значення. Слово «ghost» в оригіналі автор використовує, коли йдеться про душі померлих, привиди мертвих людей, слово «spirit» — як «привид» і «дух» одночасно, а слово «soul» власне у значенні «душа людини». Запропоновано було дотримуватися одноманітності в перекладі, тобто слово «ghost» перекладати як «привид», слово «spirit» — як «дух», а слово «soul» — як «душа». Подібну до попередньої проблеми становить і синонімічний ряд слів «force», «power» та «strength», які українською мовою всі можна перекласти як «сила».

Також у тексті Дж. Леуби ми знову стикаємося із «вічною» проблемою перекладу англійських слів «belief» та «faith», адже українське слово «віра» можна вживати в обох випадках.

Незважаючи на всі труднощі перекладу українською мовою книги Джеймса Леуби «Психологічне дослідження релігії: її походження, функція та майбутнє», вона однозначно сприятиме розвитку релігієзнавчої термінології, а також дасть можливість ознайомитися з ідеями класика психології релігії не тільки вузьким спеціалістам, але й усім зацікавленим в такій складній тематиці, як співвідношення психології та релігії.

Олександр Саранін: Безумовно, що переклад українською мовою однієї з ранніх праць американського провідного психолога Джеймса Леуби стане

для науковців важливим джерелом для аналізу особливостей розв'язання проблем психології релігії на початку ХХ століття.

Тим паче, що автор цієї праці уславився як сумлінний дослідник добірного емпіричного матеріалу.

На увагу заслуговує також лексикон Дж. Леуби, який у своїх філософських уподобаннях (судячи з тексту) все-таки схилявся до позитивізму. Звісно, що подальші зауваження стосуватимуться тільки особливостей перекладу розділу IV «Ідея походження безособових сил».

Передусім привертає увагу одна з частотних поняттєвих конструкцій Дж. Леуби «impersonal powers». Більшість перекладачів пропонують звичний суто філософський інтернаціоналізм «імперсональні сили». Видається доречним перекладати прикметник impersonal як «безособовий». В такому разі конструкція impersonal powers набуватиме форми власне українізованої синтагми «безособові сили». Відповідно прикметник non-personal варто перекладати як «неособистий». Тоді стилістично привабливим буде переклад фрази «...namely, a belief in the existence of an omnipresent, non-personal power or powers» у вигляді «а саме, віра в існування повсюдної, неособистої сили чи сил». Інший приклад. Уривок із цитати Р. Кодрингтона: «all that he does is done by the aid of personal beings, ghosts or spirits» перекладено так: «все, що робить людина, робиться за допомоги *персональних істот, духів або привидів*». Втім, можливим є варіант: «все, що робить людина, робиться за допомоги *особистих істот, духів або привидів*». Можливо, що суто українізовані передавання згаданих вище лексем дають змогу уникнути філософськи обтяженого перекладу конструкції quasi-impersonal notion як «квазі-імперсональне поняття». Принаймні милозвучнішим видається переклад: *псевдо-безособове поняття*.

Полісемантичний конструкт ghost належить перекладати залежно від контексту. Відтак частотна лексема ghost or soul — дух, або душа (за міркуваннями Е. Тайлора, вельми популярного у колах позитивістів та еволюціоністів). Інший приклад: ghosts or spirits — привиди, або духи (якщо дотримуватись установки Р. Кодрингтона, на якого посилався Дж. Леуба). Щось подібне стосується і полісемантичного поняття mind.

Відтак варто скоригувати фразу: «From this age on, for many years the interrogation point is always wriggling in the mind of the child» (р. 78). Пропоновано її переклад: «З цього віку і далі допитливість назавжди оселяється у *розумі дитини*». На мою думку, доречним буде переклад останньої синтагми: «у *свідомості дитини*».

З іншого боку, слід враховувати традиційні переклади деяких філософських понять. Для прикладу, словосполучення «primitive energetics» (з цитати А. Лавджоя) можна перекласти як «*примітивна активність*».

Також потребує коригування лексика суто релігієзнавчого характеру, яка не завжди узгоджується з буквальним перекладом, чи з її суто філософським семантичним наповненням. В такому разі конструкт supernaturalism краще перекладати як «супранатуралізм», або ж «віра у надприродне». В окремій

примітці доречним буде зауважити: *supernaturalism* — віра в те, що існує надприродна реальність. Інші приклади. *Teratism* контекстуально означає «відхилення від норми» (у Р. Марета), хоча його буквальний переклад — «потворність». *Conciliation* звично перекладають як примирення, умиротворення. Проте у суто релігієзнавчій перспективі все-таки доречно надати перевагу конструкту «умилостивлення». В такому разі потребує уточнення переклад фрази Дж. Дж. Фрезера: «Among the aborigines of Australia, the rudest savages as to whom we possess accurate information, Magic is universally practised, whereas Religion, in the sense of a propitiation or conciliation of the higher powers, seems to be nearly unknown» (р. 76–77). «Серед аборигенів Австралії всі найпримітивніші дикуни, про яких у нас є точна інформація, повсюдно практикують магію, тоді як Релігія у значенні умилостивлення (але не умиротворення) або заспокоєння вищих сил залишається для них майже невідомою».

Інший приклад демонстрації суто релігієзнавчої семантики. У фразі «There is, for instance, a variety of magic called will-magic, because the magical deed is supposed to be due, in part, at least, to the will-effort of the magician» (р. 82) переклад конструкту *will-magic* як *вольова магія* видається дещо неправомірним. Пояснення: засадовим для будь-якого різновиду магії є поєднання віри та волі. Тоді переклад фрази: «Наприклад, існує різновид магії, який називається вольова магія, оскільки вважається, що магична дія повинна хоча б частково залежати від вольового зусилля чаклуна» потребує певного коригування. Натомість, можливим видається наступний переклад: «Існує, для прикладу, різновид магії, який називається чаклунством, тому що магична дія повинна хоча б частково залежати від вольового зусилля мага».

Уважна вчитка оригінального тексту інколи призводить до виявлення певних неузгодженостей і навіть помарок. Для прикладу, фраза: «It appears in particular in their use of the Chiringa, or bull-roarer». Напрошується переклад: «Це виявляється, зокрема, в їх використанні *Чиринги* або тріскачки». Зауважу, що в тексті фрази вкралася прикра помарка. Має бути лексема *churinga* (чуринга), а не *chiringa*. Пояснення до цієї фрази: *чуринга* — це священні предмети в австралійських аборигенів, начебто наділені надприродними здатностями.

Звісно, що висловлені вище зауваження аж ніяк не ставлять під сумнів якість перекладу відповідного розділу праці Дж. Леуби. Він виконаний на належному теоретичному рівні.

Андрій Бондар: Переклад фрагменту розвідки Джеймса Г. Леуби «Психологічні дослідження релігії: її походження, функції та майбутнє», виконаний Анною Марією Басаурі Зюзіною, загалом задовільний з мовно-стилістичної точки зору. Проте варто також вказати на місця і тенденції, що потребують покращення. По-перше, слід уникати важких синтаксичних конструкцій, коли їх можна не ускладнювати: «Донедавна прийнятним був погляд, що його запропонував (вар. запропонований) 1877 року Едвард Б. Тайлор у роботі (вар. розвідці) “Примітивна культура”». По-друге (і це тенденція багатьох

перекладних текстів), слід уникати збігів кількох однакових частин мови, коли це можливо: «в результаті **(вар. внаслідок)** розширення розуміння...» По-третє, у плані стилістики варто уникати (коли це можливо) стороннього ефекту омонімії та калькування: відділення — відокремлення. По-четверте, варто уникати нагромадження заперечень: «оскільки їхнім засадничим принципом є не непередбачене, ані ненормальне, ані незвичайне, а радше є “—”, оскільки їхній засадничий принцип полягає не в непередбачуваному, ненормальному і незвичайному, а радше в силі, що діє...»

Далі пропоную низку своїх точкових пропозицій:

дійсно — авжеж; настає смерть — настає смерть; таким чином — отже, хоча б — бодай, принаймні; більш поширеного та простого — поширенішого та простішого; усюдисущий — всеприсутній, повсюдний; «Імена, які найбільше заслуговують на увагу в цьому контексті, є наступними — Найбільше заслуговують на увагу в цьому контексті такі імена»; направляє дії — спрямовує дії; вставне слово «так» (англ. then) можна замінити на «отже», «а отже»; «я повинен зауважити» — «мушу зауважити»; «безсумнівно» — «понад усякий сумнів», «безперечно»; «у будь-якому випадку» — «так чи інак»; корінне населення — тубільне населення; зловживання прислівником «зараз» — у сенсі «нині», «сьогодні», «тепер»; практики зустрічаються — трапляються; відстоювати тези — обстоювати тези; родовий відмінок: предмету — предмета; пихтить — пихкати, бухати (про локомотив); я схиляюся думати — я схиляюся до думки.

Анна Марія БАСАУРІ ЗЮЗІНА — кандидатка філософських наук, доцентка кафедри богослов'я та релігієзнавства НПУ імені М.П. Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0002-1824-1393>

Андрій БОНДАР — письменник, перекладач.

Вахтанг КЕБУЛАДЗЕ (модератор) — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
<https://orcid.org/0000-0002-7976-3961>

Олександр САРАПІН — кандидат філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0001-9339-2338>